

"וירא ה' כי שנואה לאה"

"ישימך א-לוהים כשרה רבקה רחל ולאה" - זוהי הברכה שאב מברך את בתו בכל ליל שבת. במקומות רבים בכתבי הקודש מופיעה לאה אמנו אחרונה ברשימת ארבע האמהות: שרה, רבקה, רחל ולאה. נדמה שבין האמהות נדחקה לאה לקרן זוית על אף משמעותה, אך עלינו לזכור שלאה הינה אחת הדמויות המרכזיות בעולם היהודי.

אנו פוגשים בלאה לראשונה בנישואין, שבפשוטות, מקורם בטעות. לבו של יעקב חפץ ברחל, אחותה הקטנה של לאה. מפשט הפסוקים עולה שיעקב ראה את רחל ומיד התאהב בה. הגמרא בבבא בתרא (דף קכג ע"א) מוסיפה ואומרת שהייתה לכך גם סיבה: "...שני בנים יש לה לרבקה, שתי בנות יש לו ללבן, גדולה לגדול וקטנה לקטן..." דהיינו, לאה הייתה מיועדת להינשא לעשו הרשע.

ברובד הפשוט נראה שהכרח המציאות היה, שלאה תינשא ליעקב אם הוא רוצה להינשא לרחל, כי "לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה". יעקב ידע זאת, ונתן לרחל סימנים (כפי שמובא במגילה יג ע"ב), על מנת שהיא ורק היא תינשא לו, וכדי להתחכם בחזרה ללבן - "עם נבר תתבר ועם עקש תתפל" (שמואל ב', כ"ב, כז). צניעות הייתה בה ברחל, ומסרה לאחותה לאה את הסימנים שנתן לה יעקב, ולכן רק "בבקר - והנה לאה", משמע שעד אז, היינו מזמן החתונה ועד הבוקר יעקב חשבה לרחל. כפי שאני רואה את הדברים, נישואיו של יעקב עם לאה, לכאורה, לא היו לשם הנישואין עצמם אלא כדי שיוכל על ידי כך להתחתן עם רחל. לאה מצד עצמה, לא הייתה חשובה בכלל ליעקב, אך יעקב עשה עמה חסד (שלא מדעתו), וביטל את גזירת השמים - על ידי נישואיו עמה, היא לא תינשא לעשו הרשע. אם כך, מדוע חלקה בישראל היה כה עצום? מדוע דוקא לאה זכתה להקים ששה שבטים מישראל, ובתוכם שבט יהודה, שלעתיד לבוא יצא המשוח מזרעו, וכן שבט לוי שלא ימוש מתוך האוהל יומם ולילה - שבטים בעלי משמעות ותפקידים נצחיים, נוסף על היותם חלק משנים עשר שבטי ישראל? מדוע היה זה חלקה של לאה - הכלה שקודשה בטעות, ולא חלקה של רחל שיעקב אהב תמיד?

מהמקורות שאביא להלן, הבנתי שצדיקות גדולה הייתה בלאה אמנו, יתר על צדיקותה הנגלית של רחל, אך מעלה זו בלאה הייתה נסתרת ולכן גם הרובד הגלוי שבתורה מסתיר מאתנו צדיקות מופלאה זו. לאה ורחל שתיהן היו צדיקות מופלגות ואין באפשרותנו לשער מעלתן. מה שאביא להלן הוא להדגיש את מעלתה של לאה ולא להמעיט חס ושלום ברחל.

"יתן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וכלאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל ועשה חיל באפרתה וקרא שם בבית לחם" (רות ד', יא) - "אע"פ שהיו משבט יהודה ומבני לאה, מודים הם על רחל שהייתה עיקרה של בית והקדימו רחל ללאה" (רש"י על אתר). לאה באה תמיד אחרי רחל, היא איננה העיקרית, יעקב אוהב את רחל יותר מלאה, ובעיני יעקב, רחל היא עיקרו של בית. דבר זה מתבטא גם דורות אחר כך, בברכה שהעם מברך את בעז. ענין זה מופיע בכל פעם שרחל ולאה מוזכרות ביחד, והנה

כמה דוגמאות: "ויבא גם אל רחל ויאהב גס-את-רחל מלאה ויעבד עמו עוד שבע-שנים אחרות" (בראשית כ"ט, ל), "וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה אל-צאנו" (שם ל"א, ד), "ותען רחל ולאה ותאמרנה לו העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו" (שם יד), "וישם... את לאה וילדיה אחרונים ואת רחל ואת יוסף אחרונים" (שם ל"ג, ב) ורש"י על אתר - "אחרון אחרון חביב". בעולם חיצוני, הקדימות מורה על חשיבות: בברכה לבעז, אפרתה, מקום קבורת רחל קודמת לבית לחם אשר ביהודה, עיר הולדתו של דוד.

אמנם, בפנימיות הדברים לאה היא המרכזית, היא עיקר בנין עם ישראל. ע"פ ספר הזהר (חלק א', דף קנ"ד), רחל אמנו מבטאת בעיקר את העולם הגלוי - "עלמא דאיתגליא". גלוי זה מבוטא במקרא אצלה ואצל צאצאיה פעמים רבות ובאופנים שונים, ואביא כאן דוגמאות מעטות לנושא רחל זה: "ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה", יוסף היה "יפה תאר ויפה מראה" (בראשית ל"ט, ו), שאול, גם הוא מצאצאי רחל מתואר כ"בחור וטוב ואין איש מבני ישראל טוב ממנו משכמו ומעלה גבה מכל העם" (שמואל א', ט', ב) ועל אסתר, מסיימת השושלת המנהיגותית בתנ"ך מבני רחל נאמר שהיתה "יפת תאר וטובת מראה" (אסתר ב', ז). רחל ובניה מתוארים בתיאורים חיצוניים. חיצוניות זו לא באה על חשבון פנימיות, אך זהו הפן בו התבלטו בני רחל לאורך התנ"ך.

לאה ובניה לעומתם, אינם יפים והדורים כרחל. מעלתם אינה במראה החיצוני ובלבושיהם הניכרים לעין כל כי אם בפנימיותם. בתנ"ך זוהי מגמה ברורה - על פי רוב, אין בני לאה מתוארים בתיאורים חיצוניים. עם זאת ישנם תיאורים מועטים המצביעים בבירור על פנימיות. על המשית, מבני לאה, כתוב: "ויצא חטר מגזע ישי... והריחו ביראת ה', ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח" (ישעיהו י"א, א, ג). בפסוק זה מבוטא דווקא חוש הריח שהוא חוש לא מוגדר, דבר מופשט שאי אפשר להסבירו במילים, דבר מאוד פנימי. לכן לעתיד לבא, חוש הריח יהיה החוש הדומיננטי, ולא מראה העיניים או משמע האזניים שהם חושים הרבה יותר מוחשיים. הפנימיות היא המרכיב החשוב אצל בני לאה.

על לאה נאמר "ועיני לאה רכות", שזהו לכאורה תיאור חיצוני. ברם, חז"ל פירשו בגמרא בבבא בתרא (קכג ע"א) ביטוי זה בצורה מאוד פנימית:

"ועיני לאה רכות" מאי (מהו) רכות? אילימא (אם לומר) רכות ממש אפשר [ש]בגנות צדיקים דיבר הכתוב? אלא רב אמר: לעולם רכות ממש, ולא גנאי הוא לה אלא שבח הוא לה, שהיתה שומעת על פרשת דרכים בני אדם שהיו אומרים שני בנים יש לה לרבקה שתי בנות יש לו ללבן, גדולה לגדול וקטנה לקטן. והיתה יושבת על פרשת דרכים ומשאלת (שואלת): גדול מה מעשיו? - איש רע הוא מלסטם בריות. קטן מה מעשיו? - "איש תם יושב אוהלים". והיתה בוכה עד שנשרו ריסי עיניה.

נראה לי לפרש שגמרא זו אומרת שלאה חזרה בתשובה בעשותה מעשה זה - אם היתה מיועדת לעשו ולבסוף התחתנה עם יעקב ודאי עברה תהליך מסוים ובכך שינתה את גזרת השמים. בזה אני רואה את תחילת גילוי צדיקותה של לאה שהיווה בעצם את הפתח להשפעתה ולמקומה בחייו.

במעשה הנישואין, שבמבט ראשון נראה לנו אסון (לבן הצליח לרמות את יעקב, ויעקב עבד שבע שנים לחינם), לאה עומדת בפני דילמה מסובכת: היא רוצה לקיים את מצות אביה, להתחתן עם יעקב, ויחד עם זאת לא לרמות את יעקב. ברור שאין היא יכולה להנות מכל העולמות. לאה מחליטה לקיים למעשה את דברי אביה, קשים ככל שהיו.

היא אינה בוחרת לבצע את מוצא פי אביה כדי לזכות בחיים קלים ופשוטים עם יעקב אבינו הצדיק, כפי שניתן אולי היה לצפות. לאה בוחרת להכניס את עצמה למערכת נישואין קשה ומורכבת עם יעקב בחיר האבות, אך בו בזמן היא אינה "בחירת האמהות". שכר מעשה זה בצדו - לאה זכתה במתנות עולם של מלוכה (שבט יהודה) וכהונה (שבט לוי).

"ויהאב גם את רחל מלאה... וירא ה' כי שנואה לאה" (בראשית כ"ט, ל, לא) מנת חלקה של לאה בחייה היום-יומיים מר במיוחד: יעקב בעלה מעדיף על פניה את רחל אחותה הקטנה: "ורחל עקרה - אמר ר' יצחק: רחל היתה עיקרו של בית" (בראשית רבה, פרשה ע"א, ב). "ויבא לבן באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות ולא מצא ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל" (בראשית ל"א, לג), "באהל יעקב - הוא אהל רחל שהיה יעקב תדיר אצלה. וכן הוא אומר בני רחל אשת יעקב" (רש"י על אתר). "כי אין האהבה לשנים, כי כל אהבה היא דבקות בנאהב, ואם דבק בזה אינו דבק באחר" (המהר"ל בפתחה ל"יתפארת ישראל"). אם לאדם יש שתי נשים, כורח המציאות הוא שאחת תהיה אהובה ולעומתה השניה תרגיש שנואה.

המצב שבו נמצא יעקב, שנשא שתי אחיות, הוא מצב מאוד מסובך. יעקב לא יכול לקיים מערכת יחסים אידיאלית עם שתיהן, והוא חוטא לעצמו בכך שהאחת אהובה והאחת שנואה. כל אחת משתי הנשים היא עולם בפני עצמו, ואין להן חיבור גם לא דרך בעל משותף. שרה אמנו ראתה את הנולד - "לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" ולכן דרשה מאברהם "גרש האמה הזאת ואת בנה". לשרה היתה את החכמה לשמור את אברהם לעצמה, כי ידעה שמצבה יכול היה להידרדר, ולהגיע לכך שהיא תהיה שנואה בעיני אברהם. לאה אמנו בחרה להיכנס למערכת הנישואין הקשה עם יעקב, והיא מנסה לראות את הצדדים החיוביים בחייה.

למרות המתח הגדול ששרר בחיי הנישואין שלה, לאה היא טיפוס אופטימי. אני מוצא ביטוי לכך בשמות שהיא נותנת לבניה: לראובן - "ראה ה' בעיני כי עתה יאהבני איש"י", לשמעון - "שמע ה' כי שנואה אנכי ויתן לי גם את זה", ללוי - "הפעם ילוה אישי אלי כי ילדתי לו שלושה בנים", וליהודה - "הפעם אודה את ה'". בכל השמות הללו, באה לידי ביטוי ההרגשה שהמצב העכשווי הוא לא מזהיר, אבל מחר יהיה טוב יותר. ההרגשה זו הביאה לכך, שלקראת לידת השבטים האחרונים לאה חשה מזל (פירוש המילה גד), ומרגישה אושר (שממנו נגזר השם אשר). בלידתה את זבולון, לאה מגיעה לפסגת שאיפותיה: "זבדני א-לוהים אותי זבד טוב הפעם יזבלני איש"י". לאה אומרת במעמד זה (ע"פ רש"י): "...מעתה לא תהא עיקר דירתו [של יעקב] אלא עמי, שיש לי בנים כנגד כל נשיו". לאה שהרגישה שנואה, הגיעה למצב של שלוה נפשית, כי היא מרגישה שווה לרחל אחותה. השוויון בעיני יעקב הוא השלימות בשביל לאה, אין לה שום רצון להגיע רחוק יותר. עליה נאמר, לדעת, "אם הבנים שמחה" (בתהילים קי"ג, ט), שמחה שהיא תוצאה ישירה של שקט נפשי. ובלשון אחרת נאמר במסכת אבות "איזהו עשיר השמת בחלקו" (אבות ד', א), זה היה עושרה של לאה, שהוא השמחה האמיתית.

שלא כמו אצל לאה, אצל רחל ניכרת מרירות שמתבטאת בשמות שהיא נותנת לבני בלהה שפחתה - "דנני א-לוהים וגם שמע בקול"י, כלומר, הדין (דנני) בא לפני ה' ששמע בקולי ונתן לי בן על ידי שפחתי. "נפתולי א-לוהים נפתלתי עם אחותי גם יכולתי" ביטוי שגם הוא מבטא אי-שקט נפשי. כשסוף סוף ה' נעתר לרחל ופותח את רחמה, היא

אומרת "יוסף ה' לי בן אחר", כלומר, לא מספיק שהייתי עקרה וילדתי, אני רוצה עוד בן. מידת הדין חוזרת בכמה וכמה צורות אצל רחל - השם א-לוהים שמבטא את מידת הדין מופיע בכל השמות שרחל נותנת, בזמן שאצל לאה בולטת האופטימיות, גם אם שורת הדין קשה.

אם לאה לא היתה מתחנתת עם יעקב, חייה היו כצל עובר, כצלו של עוף שעובר (עיין בראשית רבה, פרשה צ"ו, ב), משהו קטן וזמני שלא משאיר רושם לדורות, דבר שאינו בעל חשיבות. רחל היתה אהובה יותר על יעקב, וזוכה לאהדת הקורא את פשוטם של מקראות. אחד הביטויים לכך - במפגש עם עשו, אם מישהו עלול להיפגע, הסיכוי הקטן ביותר הוא שרחל או יוסף יהיו הנפגעים כפי שכבר ראינו: "וישם... את לאה וילדיה אחרונים ואת רחל ואת יוסף אחרונים" (בראשית ל"ג, ב) ורש"י על אתר: "אחרון אחרון חביב". מאוחר יותר גם ביחסו של יעקב אל יוסף ובנימין - חיבתו של יעקב ליוסף היתה גדולה מחיבתו לשאר בניו "וישראל אהב את יוסף מכל בניו" (שם ל"ז, ג), ולאחר זמן, כשאתיו צריכים לרדת מצרימה לשבור שבר, "ואת בנימין אחי יוסף לא שלח יעקב את אחיו כי אמר פן יקראנו אסון" (שם מ"ב, ד).

ללאה, שהרגישה שנואה, היה מאבק יום-יומי קשה הרבה יותר - היא היתה אהובה פחות על יעקב. אמנם נסתר הדבר יותר, אך צדקותה היתה גדולה משל רחל - "רחל עלמא דאיתגליא. לאה עלמא דאיתכסיא" (זהר חלק א', דף קנ"ד). לאה לא קנאה אף פעם ברחל. כל רצונה היה שבעיני יעקב היא תזכה לאהבה כשווה, לכן, הגיעה לאה לשלמות שאליה שאפה. רחל לעומתה שאפה ליותר מדי - היא רצתה להיות אשתו הבלעדית של יעקב בזמן שהמציאות לא אפשרה זאת, ולכן גם לא הגיעה למילוי שאיפה זו.

כענין זה כתוב בספר "מי-השלוח" לר' יוסף מרדכי מאיזביצא בפרשת ויצא:

"שם הגדולה לאה ושם הקטנה רחל". איתא במדרש: "שלשה שמות יש לאדם, אחד שקראו לו אביו ואמו, ואחד שקוראים לו אחרים, ואחד מה שקנה לעצמו". ביאור הענין: מה שקוראין אביו ואמו - היינו מה שניכר בצורת הולד מיד כשהוא נולד מה יהיה חכם או טפש עצל או זריז וכדומה. כי בדורות הראשונים היתה זאת החכמה מפורשת בעיני כל, שהיה מכירין בפרצוף הולד מה שיהיו מדות מבעו. וזה גם כן שהיה לכן קורא לבנותיו שמות כפי שהיה מכיר בטבעם של כל אחת, שם רחל מורה שאוהזת קנאה ונצחון בלבה, ואינה מוציאה בשפתיה כמו שכתוב וכרחל לפני גוזה נאלמה, והיתה קנאתה לשם שמים כמו שכתוב ותקנא רחל באחותה, ושם לאה היא לשון נלאה שהיתה תמיד נלאה וצמאה לישועות ה' יתברך...

לאה אמנו הינה דמות מאוד נסתרת, המייצגת את עלמא דאיתכסיא. ממעט הפסוקים בהם היא מופיעה במקרא קשה מאוד להבין מי היתה ומה מעלתה. מההשערות שהעליתי על פי המקורות שעיינתי בהם, הגעתי למסקנה שלאה עברה תהליך של חזרה בתשובה, שראשיתו בבכי על היותה מיועדת לעשו. תשובה זו הביאה אותה לידי חיים טובים ובסופו של דבר גם מאושרים יותר. זה התבטא החל באופטימיות בחיי היום-יום, עבור דרך ביטול רגש הקנאה השנאה והכעס, עד כדי כך שלאה הסתכלה כל העת לעבר העתיד הוורוד, ודאגה לכך שהעתיד יהיה טוב יותר. לאה אמנו היתה שמחה בחלקה, כי היא הגיעה לשלמות האישית אליה שאפה כל ימיה.

המתח שנוצר בבראשית בין לאה ורחל הוא מתח כמעט נצחי. מתח זה נמשך כחוט השני לאורך הדורות, ופתרונו יגיע עם המשיח, שגם בו יש שני פנים, שאפשר לדמותם לגוף ונשמה: הגוף – משיח בן יוסף, מזרע רחל, הוא המשיח החומרי "יוסף הוא השליט על הארץ". משיח בן יוסף נרמז בשור, שור תפקידו לרופף הקרקע בחרישתו, ובכך להכין האדמה לקליטת הזרעים, להכנת האומה למשיח בן דוד שהוא הנשמה – משיח בן דוד הוא המשיח הרוחני, בנית עם ישראל ברוחניות מבפנים¹. משיח בן דוד נרמז בחמור שמסמל הכנעה, ועל כך אומר יעקב "ויהי לי שור וחמור" (שם משמואל, תחילת פרשת וישלח).

"מי השלוח" בפרשת וישב כותב על עניין זה:

וזה שנאמר "אפרים לא יקנא את יהודא ויהודא לא יצור את אפרים" (ישעיהו י"א, ג), כי באמת אלו השני שבטים הם תמיד מתנגדים זה לזה. כי עניין החיים שנתן הקב"ה בשבט אפרים הוא להביט תמיד בכל דבר מעשה על הדין וההלכה מבלי לזוז ממנו ולכן כשהכתיב מזהיר את ישראל לבלתי יחמאו מטרת התורה, אז יאמר "פן תצלה כאש בית יוסף" (עמוס ה', ו) היינו שתראו כי לא יהיו מתנגד למעשיכם. ושורש החיים של יהודא הוא להביט תמיד לה' יתברך בכל דבר מעשה, אף על פי שרואה האיך הדין נוטה, עם כל זה מביט לה' יתברך שיראה לו עומק האמת בהדבר. כי יוכל להיות אף שהדין אמת הוא לפי מענות בעלי דינים, אך אינו לאמיתו, כי פן יטעון אחד מענה שקרית... וכמו כן נמצא בכל ענינים, וזאת הוא שורש החיים של יהודא. להביט לה' בכל דבר ולא להתנהג על פי מצות אנשים מלומדה אף שעשה אתמול מעשה כזו מכל מקום היום אינו רוצה לסמוך על עצמו רק שה' יתברך יאיר לו מחדש רצונו יתברך. וענין הזה יחייב לפעמים לעשות מעשה נגד ההלכה כי עת לעשות לה' וכו'. ולזה אלו השני שבטים מתנגדים זה לזה, ולעיתיד נאמר "אפרים לא יקנא וכו' ויהודא לא יצור וכו'" (ישעיהו י"א, ג), היינו שלאפרים לא יהיה טענה על יהודא במה שיוצא חוץ להלכה ולא יצר לו מזה כי יראה ה' יתברך לאפרים את כוונת יהודא שהוא מכוון לשם שמים ולא להנאת עצמו וממילא יהיה שלום ביניהם.

שני המשיחים משלימים זה את זה, "הנה אני לקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חברו ונתתי אותם עליו את עץ יהודה ועשיתם לעץ אחד והיו אחד ביד... ודוד עבדי נשיא עליהם לעולם" (יתחזקאל ל"ז). באחרית הימים משיח בן דוד שומביא את הגאולה לעם ישראל, יהיה זה שהשפעתו תימשך לעולמים, והוא מבני לאה.

לסיום, פתח קטן לעולם הרחב שנחשף בפני בהעלותי את מחשבותי בענין לאה על הכתב. עדין מקננת בראשי שאלה תמוהה שעולה מפשט המקראות: מדוע לא כתוב בשום מקום שלאה מתה? הדבר הכי קרוב למיתתה של לאה שמצוין בתורה הוא מה שיעקב מעיד על עצמו ש"ושמה קברתי את לאה" (בראשית מ"ט, לא). לא ראיתי סימוך לכך בשום מקום, אך נראה לי שלאה בכלל לא מתה, היא רק קבורה, מכוסה, סמויה מאיתנו. ביום מן הימים היא תשוב ותגלה לנו את עולם הנסתר, עלמא דאיתכסיא, ואז גם מידותיה כוחה והשפעתה יתגלו לנו, ובכלל זה גם משיח בן דוד שהוא מזרע לאה – החיבור בין העולם החומרי והרוחני, איחוד עם ישראל, והשפעת אור עם ישראל אל הגויים במהרה בימינו.

1 עיין במאמרו של הרב קוק "המספד בירושלים" – מאמרי הראי"ה חלק א' עמ' 94.